

بسم الله الرحمن الرحيم

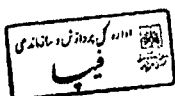
بافت شناسی روستایی کشور

معیارهای عام شکل گیری عناصر کالبدی روستایی

دکتر رضا احمدیان
دکتر حمید محمدی

بنیاد مسکن انقلاب اسلامی
معاونت عمران روستایی

سرشناسه	: احمدیان، رضا، ۱۳۲۵ -
عنوان و نام پدیدآور	: بافت شناسی روستایی کشور: معیارهای عام شکل گیری عناصر کالبدی روستایی... / نویسندگان رضا احمدیان، حمید محمدی، [برای] بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، معاونت عمران .
منتخبان بشر	: تهران: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸.
منتخبان طاهری	: مصر، جدول
شابک	: 978-964-6672-01-7
وصف فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابخانه:
موضوع	: روستاها - ایران
موضوع	: عمران روستایی -- ایران
موضوع	: جامعه شناسی روستایی -- ایران
شناسه افزوده	: محمدی، حمید، ۱۳۵۱ -
شناسه افزوده	: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی
شناسه افزوده	: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، معاونت عمران روستایی
رده بندی کنگره	: ۱۳۸۸ ۲۰۳/الف/DSRF
رده بندی دهوی	: ۹۱۵/۵۰۰۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۷۷۰۱۷۸



بافت شناسی روستایی کشور

معیارهای عام شکل گیری عناصر کالبدی روستایی

دکتر رضا احمدیان - دکتر حمید محمدی

طراحی جلد: علی اعرابی / صفحه آرای: سید میثم آقائی نیارکی

ناشر: انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: انتشارات پلیکان

نوبت چاپ: اول ۱۳۸۸ / تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۶۶۷۲-۰۱-۷ بهاء: ۴۵۰۰ تومان

این کتاب بر اساس نتایج طرح تحقیقاتی با عنوان بافت شناسی روستاهای کشور تهیه و تدوین گردیده است تمامی حقوق این کتاب محفوظ و مخصوص معاونت عمران روستایی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی است

تهران، خیابان دکتر فاطمی، شماره ۲۷۱ صندوق پستی ۱۵۸۷۵/۴۹۱۳

تلفن: ۰۱۰-۸۸۹۵۹۵۹۰۱ دورنگار: ۸۸۹۸۹۹۶۳

پیشگفتار

کتاب حاضر یکی از مجموعه کتاب های کاربردی است که براساس نتایج طرح مطالعاتی بافت شناسی روستاهای کشور با هدف تعیین اصول و قانونمندیهای عام حاکم بر شکل گیری بافتهای روستایی کشور تدوین و ارائه شده است. این طرح مطالعاتی که در راستای کاهش و رفع مسایل و مشکلات برنامه ریزی و طراحی بافت روستایی برای بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استانها، مهندسان مشاور تهیه طرحهای عمرانی روستایی و دیگر مراجع ملی و استانی در زمینه تهیه طرح هادی روستایی تعریف شده، در حوزه معاونت عمران روستایی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و با همکاری شرکت مهندسین مشاور مآب به انجام رسیده است.

به منظور ایجاد امکان استفاده مؤثرتر، کتاب حاضر در قالب پنج مبحث با عناوین زیر تنظیم و در اختیار استفاده کنندگان موضوع در سراسر کشور قرار داده شده است.

کلیات؛

نحوه انتخاب و بررسی نمونه های مطالعاتی روستایی در سطح کشور؛

قانونمندیهای شکل گیری بافت روستایی؛

تجزیه و تحلیل قانونمندیهای شکل گیری بافت و

جمع بندی نهایی.

تردیدی نیست که مباحث مزبور، علیرغم آن که نتیجه یک مطالعه علمی روشمند است، عاری از اشتباه و نارسایی نبوده و لازم است با بهره گیری از دیدگاه های کارشناسی مخاطبان مورد بازنگری و افزایش اثربخشی قرار گیرد.

در اینجا ضرورت دارد از جناب آقای مهندس شاملو معاونت محترم عمران روستایی که با راهنمایی های مدیرانه خود بر کیفیت و کارایی کتاب بطور چشمگیری افزودند، سپاسگذاری گردد. همچنین از جناب آقای دکتر علی الحسابی که در تدوین طرح بافت شناسی از ارایه راهنمایی هایش دریغ ننموده است و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استانها که در گردآوری و تحلیل اطلاعات مورد نیاز طرح، مساعدت تعیین کننده و فراوانی مبذول نمودند؛ تشکر می گردد. ضمناً از مجری طرح (شرکت مهندسین مشاور مآب)، مدیران و همکاران دفاتر حوزه معاونت متبوع و آقای مهندس اصلانی که مسئولیت نظارت و هدایت کارشناسی طرح را عهده دار بودند و سرکار خانم احمدزاده که در ویرایش نهایی گزارشات ایفای وظیفه نمودند، قدردانی می نماید. امید است کتاب حاضر که یکی از معدود فعالیتهای علمی پیرامون بافت شناسی روستایی کشور می باشد، به حول و قوه الهی کاربرد مناسبی در تهیه طرح های توسعه و عمران داشته باشد.

غلامرضا مجیدی

مدیرکل دفتر برنامه ریزی و هماهنگی طرحها

فهرست مطالب

۹	 مقدمه
	فصل اول: کلیات
۱۶	 چارچوب نظری
۱۷	 نظریه پردازان
۲۰	 اجزای بافت
۲۱	 الگوی آرایش سکونتگاه‌ها
۲۱	 اشکال مختلف استقرار سکونتگاه‌ها (سطح کلان)
۲۳	 آرایش سکونتگاه‌های روستایی (سطح میانه)
۲۴	 پهنه بندی کشور از نظر تقسیمات اقلیمی
۲۴	 تعریف اقلیم
۲۵	 تقسیمات اقلیمی ایران
۲۵	 طبقه بندی حسن گنجی
۲۶	 طبقه بندی احمد حسین عدل
۲۷	 طبقه بندی رحیم حجتی زاده
۲۸	 طبقه بندی مرتضی کسمایی
۳۲	 عوامل و عناصر اقلیمی مؤثر بر کالبد روستا
۳۳	 عوامل اقلیمی مؤثر بر کالبد روستا
۳۳	 عرض جغرافیایی
۳۴	 دوری و نزدیکی به دریا
۳۴	 ارتفاع
۳۵	 نحوه قرارگیری در معرض تابش
۳۵	 عناصر اقلیمی مؤثر بر کالبد روستا
۳۵	 تابش
۴۱	 رطوبت
۴۲	 باد
۴۳	 بارش
۴۶	 سطح بندی روستاهای کشور از نظر جمعیتی و تعیین طبقات جمعیتی
۴۶	 سطح بندی جمعیتی روستاهای کشور و تحولات تعداد و جمعیت سکونتگاه‌ها
۴۷	 پراکندگی جمعیت روستایی و آبادیهای دارای سکنه بر اساس اقلیم‌های مختلف
۵۱	 بررسی کلی نظام استقرار روستاهای کشور و شناسایی گونه های مختلف روستایی
۵۱	 عوامل عمده استقرار
۵۳	 شناسایی گونه های مختلف استقرار
۵۹	 دلایل استقرار آبادی در استانهای مختلف کشور
۵۹	 دلایل استقرار در استانهای متراکم
۶۰	 دلایل عدم استقرار آبادیها در استانهای غیر متراکم

فصل دوم : نحوه انتخاب و بررسی نمونه های مطالعاتی در سطح کشور

۶۶	نمونه گیری
۶۶	روش های نمونه گیری
۶۷	مراحل مختلف انتخاب پهنه مورد عمل
۷۰	جامعه آماری و حجم نمونه
۷۲	موقعیت جامعه آماری در پهنه بندی ۱۴ گانه نهایی
۷۵	جامعه آماری و حجم نمونه مطالعاتی
۷۷	نحوه انتخاب نمونه های مطالعاتی
۷۷	نمونه گیری غیر احتمالی (خوشه ای)
۷۷	نمونه گیری قضاوتی
۷۸	انتخاب نمونه با توجه به فیزیوگرافی و موقعیت طبیعی آنها
۷۸	انتخاب نمونه ها با توجه به نحوه معیشت و اقتصاد روستاها
۷۸	انتخاب نمونه با توجه به جمعیت روستاها
۷۹	انتخاب نمونه با توجه به قدمت روستاها
۷۹	انتخاب نمونه با توجه به وجود و یا امکان دستیابی به نقشه، کروکی
۷۹	انتخاب نمونه با توجه به اظهارات و مکاتبات مسئولین محلی
۷۹	معیارهای انتخاب روستاهای نمونه
۸۱	معرفی روستاهای مطالعاتی
۸۱	روستاهای مطالعاتی واقع در اقلیم گرم و خشک
۸۱	روستاهای مطالعاتی واقع در اقلیم گرم و مرطوب
۸۱	روستاهای مطالعاتی واقع در اقلیم معتدل و مرطوب
۸۱	روستاهای مطالعاتی واقع در اقلیم کوهستانی

فصل سوم : شناسایی و تبیین عوامل اثرگذار بر شکل گیری بافت روستایی

۱۳۴	مقدمه
۱۳۴	شناسایی عوامل اثرگذار بر شکل گیری بافت روستایی
۱۳۴	شناخت عوامل و عناصر اقلیمی موثر بر بافت روستاها
۱۳۵	شناخت تاثیر باد بر بافت روستاها
۱۳۵	تاثیر باد بر مجموعه بافت
۱۳۵	تاثیر باد بر شبکه معابر
۱۳۶	تاثیرات باد بر قطعات تفکیکی (واحد مسکونی و نوع مصالح)
۱۳۷	شناخت تاثیر رطوبت و بارش بر بافت روستاها
۱۳۷	تاثیر رطوبت و بارش بر مجموعه بافت
۱۳۷	تاثیر رطوبت و بارش بر شبکه معابر
۱۳۷	تاثیر رطوبت و بارش بر قطعات تفکیکی (واحد مسکونی و نوع مصالح)

۱۳۸	شناخت تاثیر دما و تابش بر بافت روستاها
۱۳۸	تاثیر دما و تابش بر مجموعه بافت
۱۳۸	تاثیر دما و تابش بر شبکه معابر
۱۳۹	تاثیر دما و تابش بر قطعات تفکیکی (واحد مسکونی و نوع مصالح)
۱۴۱	شناخت عوامل محیطی موثر بر بافت روستاها
۱۴۱	شناخت تاثیر رودخانه بر بافت روستاها
۱۴۱	تاثیر رودخانه بر مجموعه بافت
۱۴۱	تاثیر رودخانه بر شبکه معابر
۱۴۲	تاثیر رودخانه بر محلات و مراکز محلات
۱۴۲	تاثیر رودخانه بر استقرار و جهت توسعه بافت
۱۴۲	سایر تاثیرات رودخانه
۱۴۲	شناخت تاثیر قنات و چشمه بر بافت روستاها
۱۴۲	تاثیر قنات و چشمه بر مجموعه بافت
۱۴۳	تاثیر قنات و چشمه بر شبکه معابر
۱۴۳	تاثیر قنات و چشمه بر محلات و مراکز محلات
۱۴۳	شناخت تاثیر راههای دسترسی و تاسیسات صنعتی بر بافت روستاها
۱۴۴	تاثیر راههای دسترسی و تاسیسات صنعتی بر مجموعه بافت
۱۴۴	تاثیر راههای دسترسی و تاسیسات صنعتی بر شبکه معابر
۱۴۴	تاثیر راههای دسترسی و تاسیسات صنعتی بر محلات و مراکز محلات
۱۴۵	تاثیر راههای دسترسی و تاسیسات صنعتی بر کاربرها
۱۴۵	تاثیر راههای دسترسی و تاسیسات صنعتی بر استقرار و جهت توسعه بافت
۱۴۵	تاثیر راههای دسترسی و تاسیسات صنعتی بر قطعات تفکیکی
۱۴۵	شناخت تاثیر ویژگیهای زمین (شکل پستی و بلندی، شیب و ...) بر بافت روستاها
۱۴۵	تاثیر ویژگیهای زمین بر مجموعه بافت
۱۴۶	تاثیر ویژگیهای زمین بر شبکه معابر
۱۴۶	تاثیر ویژگیهای زمین بر محلات و مراکز محلات
۱۴۶	تاثیر ویژگیهای زمین بر استقرار و جهت توسعه بافت
۱۴۷	تاثیر ویژگیهای زمین بر قطعات تفکیکی (واحد مسکونی و مصالح)
۱۴۷	شناخت عوامل اجتماعی موثر بر بافت روستاها
۱۴۸	شناخت تاثیر قومیت بر بافت روستاها
۱۴۸	تاثیر قومیت بر محلات و مراکز محلات
۱۴۸	شناخت تاثیر سنت سکونت (نحوه سکونت پیشینیان) بر بافت روستاها
۱۴۸	شناخت تاثیر ساختار خانواده (هسته‌ای و گسترده) و مهاجرت بر بافت روستاها
۱۴۹	شناخت تاثیر روابط خویشاوندی بر بافت روستاها
۱۴۹	شناخت تاثیر قشر بندی اجتماعی (نظام سلسله مراتب قدرت) بر بافت روستاها
۱۵۰	شناخت تاثیر امنیت (پدیده غارت و دفاع) بر بافت روستاها
۱۵۱	شناخت تاثیر اعتقادات مذهبی، باورها و رسوم بر بافت روستاها

۱۵۲	شناخت عوامل اقتصادی موثر بر بافت روستاها
۱۵۳	شناخت تاثیر میزان درآمد (توان اقتصادی) بر بافت روستاها
۱۵۳	شناخت تاثیر ابزار تولید (سنتی، نیمه مکانیزه و مکانیزه) بر بافت روستاها
۱۵۴	شناخت تاثیر نوع معیشت یا فعالیت بر بافت روستاها

فصل چهارم : تحلیل و سنجش میزان اثرگذاری عوامل بر شکل گیری بافت روستایی

۱۶۰	تحلیل عوامل مؤثر بر شکل گیری شبکه معابر روستایی
۱۶۰	تاثیر عوامل و عناصر اقلیمی بر شبکه معابر
۱۶۵	تاثیر عوامل محیطی بر شبکه معابر
۱۸۰	تاثیر عوامل اجتماعی مؤثر بر شبکه معابر
۱۹۰	تاثیر عوامل اقتصادی بر شبکه معابر
۲۰۲	تحلیل عوامل مؤثر بر شکل گیری نظام محلات
۲۰۲	تاثیر عوامل و عناصر اقلیمی بر نظام محلات و مراکز محلات
۲۰۵	تاثیر عوامل و عناصر محیطی بر نظام محلات و مراکز محلات
۲۱۲	تاثیر عوامل و عناصر اجتماعی بر نظام محلات و مراکز محلات
۲۱۸	تاثیر عوامل و عناصر اقتصادی بر نظام محلات و مراکز محلات
۲۲۱	شناسایی تاثیر سایر عوامل مؤثر بر نظام محلات و مراکز محلات
۲۲۸	تحلیل عوامل مؤثر بر شکل گیری نظام کاربریهای روستایی
۲۲۸	تاثیر عوامل و عناصر اقلیمی بر نظام کاربریها
۲۲۸	تاثیر عوامل و عناصر محیطی بر نظام کاربریها
۲۳۲	تاثیر عوامل و عناصر اجتماعی بر نظام کاربریها
۲۳۶	تاثیر عوامل و عناصر اقتصادی بر نظام کاربریها
۲۳۸	تاثیر سایر عوامل بر نظام کاربریها
۲۴۰	تحلیل عوامل مؤثر بر شکل گیری الگوی مسکن روستایی
۲۴۰	تاثیر عوامل و عناصر اقلیمی بر واحد مسکونی
۲۵۷	تاثیر عوامل و عناصر محیطی بر واحد مسکونی
۲۶۴	تاثیر عوامل و عناصر اجتماعی بر واحد مسکونی
۲۷۲	تاثیر عوامل و عناصر اقتصادی بر واحد مسکونی

فصل پنجم : قانونمندیهای حاکم بر شکل گیری بافت روستایی کشور

۲۷۸	شیوه جمع بندی یافته ها (جداول اطلاعاتی به تفکیک متغیر - معیار)
۲۸۰	قانونمندیهای حاکم بر شکل گیری نظام دسترسی روستایی
۲۸۵	قانونمندیهای حاکم بر شکل گیری الگوی مسکن
۲۹۳	قانونمندیهای حاکم بر شکل گیری مراکز محلات روستایی
۲۹۶	قانونمندیهای حاکم بر الگوی کاربری زمین روستایی

فهرست جداول

جدول ۱: فهرست نمونه های مطالعاتی طرح بافت شناسی روستایی کشور	۱۹
جدول ۲: مشخصات نواحی اقلیمی در طبقه بندی حجتی زاده	۲۷
جدول ۳: طبقه بندی اقلیمی مرتضی کسمایی	۲۸
جدول ۴: تأثیر عناصر اقلیمی بر بافت روستا به تفکیک پهنه بندی چهارگانه اقلیمی	۴۵
جدول ۵: مقایسه جمعیت شهری و روستایی کشور در طی سرشماریهای مختلف	۴۶
جدول ۶: مقایسه روند تحولات تعداد شهرها و آبادیهای کشور در مقاطع مختلف سرشماری	۴۶
جدول ۷: تحولات جمعیت و کانونهای زیستی کشورهای دوره ۳۰ ساله	۴۷
جدول ۸: درصد توزیع آبادیهای دارای سکنه کشور در اقلیم گرم و خشک	۴۸
جدول ۹: درصد توزیع آبادیهای دارای سکنه کشور در اقلیم کوهستانی به تفکیک استان	۴۹
جدول ۱۰: درصد توزیع آبادیهای دارای سکنه کشور در اقلیم خزری	۵۰
جدول ۱۱: درصد توزیع آبادیهای دارای سکنه کشور در اقلیم گرم و مرطوب	۵۰
جدول ۱۲: گونه شناسی اکولوژیک آبادیهای روستایی کشور	۵۳
جدول ۱۳: وضعیت استقرار آبادیهای کشور بر اساس وضع طبیعی آبادی	۵۴
جدول ۱۴: وضعیت آبادیهای (جلگه ای و دشت) به تفکیک استان	۵۵
جدول ۱۵: وضعیت آبادیهای (کوهستانی) به تفکیک استان در سال ۱۳۷۵	۵۵
جدول ۱۶: وضعیت آبادیهای (جلگه ای و کوهستانی) به تفکیک استان	۵۶
جدول ۱۷: وضعیت آبادیهای (جلگه ای جنگلی) به تفکیک استان	۵۷
جدول ۱۸: وضعیت آبادیهای (کوهستانی جنگلی) به تفکیک استان	۵۷
جدول ۱۹: درصد آبادیهای استانهای کشور به تفکیک وضع طبیعی آبادی	۵۸
جدول ۲۰: تراکم آبادی در استانهای کشور	۶۳
جدول ۲۱: مساحت استانهای کشور	۶۴
جدول ۲۲: آبادیهای دارای سکنه به تفکیک استان	۶۴
جدول ۲۳: مراحل انتخاب پهنه بندی نهایی مورد عمل	۶۹
جدول ۲۴: موقعیت جامعه آماری بر اساس پهنه بندی ۸ گانه کسمایی	۷۲
جدول ۲۵: وضعیت مساحت و تعداد روستاهای جامعه آماری بر اساس پهنه بندی ۱۴ گانه	۷۴
جدول ۲۶: تعداد نمونه های قابل بررسی در هر یک از پهنه های ۱۴ گانه	۷۵
جدول ۲۷: نمونه های مطالعاتی نهایی	۷۶
جدول ۲۸: متوسط سطح زیر بنای واحدهای مسکونی قدیمی و جدید به تفکیک روستا	۲۶۴
جدول ۲۹: مساحت واحد مسکونی در بافت قدیمی و جدید	۲۷۴

فهرست نمودار

نمودار ۱: سنتهای مهم در مورفولوژی شهری و بنیانگذاران آن (از: جی. آر. وایتهند)	۱۹
---	----

فهرست نقشه

نقشه ۱: پهنه بندی اقلیمی مرتضی کسمایی	۳۱
---	----

مقدمه

بافت‌های روستایی، نمونه مناسبی برای بررسی میزان تاثیرپذیری فرآیند شکل‌گیری و توسعه طبیعی آن از عوامل مختلف محیطی - اقلیمی، اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی هستند. شکل‌گیری و رشد طبیعی (ارگانیک) بافت شامل شبکه معابر، نظام استقرار کاربری‌ها، سازمان فضایی و الگوی ساخت واحدهای مسکونی، الگوی اصلی و غالب توسعه کالبدی در روستاها است. در سالهای پس از دهه ۱۳۶۰، با ورود مشاوران شهرساز به عرصه برنامه ریزی کالبدی روستاها و تهیه طرح‌های بهسازی، روانبخشی و هادی روستایی، فرآیند جدیدی، متفاوت از فرآیندهای قبلی در شکل‌گیری و تکامل بافت کالبدی روستاها تجربه شده است. این فرآیند که در برنامه ریزی کالبدی در مقابل فرآیند شکل‌گیری ارگانیک قرار می‌گیرد، توسعه کالبدی روستاها را براساس معیارهای علمی و تجربه شده در محیط‌های شهری هدایت می‌کند. بکارگیری الگوی توسعه کالبدی اخیر همزمان با گسترش فرهنگ و شیوه زندگی شهری در روستاها، زمینه مناسبی یافته است به گونه‌ای که در بسیاری از روستاها، ساکنان پیش از برنامه ریزان به تاسی از یافته‌های مشاهداتی خود از شهرها و تجارب پیشینیان به رعایت نظم بیشتر در تفکیک اراضی مسکونی و ایجاد معابر منظم مبادرت می‌ورزند.

تا پیش از بکارگرفتن برنامه‌ریزان در هدایت توسعه کالبدی روستاها و شکل‌گیری تمایلات جدید در ساخت و ساز روستایی در بین ساکنان، فرآیند رشد و تکامل کالبدی روستاها، از عوامل مختلفی نظیر اقتصادی، اجتماعی و محیطی، بیش از اکنون تاثیر می‌پذیرفت. در این دوره که هنوز هم در بسیاری از روستاهای کشور تداوم دارد، بافت‌های مسکونی روستاها، عمدتاً در انطباق با خصوصیات محلی همان روستاها شکل می‌گرفتند. استفاده از مصالح ساختمانی مناسب در اقلیمهای مختلف سرد، معتدل و گرم برای مقابله با مشکلات آب و هوایی، تبعیت از منابع آب (چشمه، قنات، آب انبار) در تمرکز مراکز عملکردی مختلف، میل به تمرکز در زمینهای نامناسب برای کشاورزی (در روستاهایی که کشاورزی گسترش بیشتری دارد) ساخت واحدهای مسکونی دو طبقه و محدود شدن وسعت حیاط در روستاهای شیب‌دار دامنه‌ای، نمونه‌هایی محدود ولی شایع از تاثیرپذیری رشد روستا از عوامل مختلف محلی در کشور است.

تاکنون بررسی‌های مختلف و متعددی برای استخراج و کشف این الگوهای نسبتاً عام در شکل‌گیری و تکامل بافت‌های روستایی انجام شده است و نتایج قابل توجهی نیز بدست آمده است. حاصل مطالعات انجام شده، شناسایی سلسله‌ای از الگوهای عام تجربه شده در شکل‌گیری و توسعه کالبدی روستاهای کشور است که ساکنان در

ساخت و توسعه کالبد روستای خود بکار گرفته اند. بسیاری از این الگوها نتیجه وجود یک عامل قومی اثرگذار در روستا است. عوامل اقلیمی، اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی جزء مهمترین عوامل موثر در شکل گیری الگوهای بافت روستایی محسوب می شوند که بیشترین تنوع الگوهای بافت روستایی را بوجود آورده اند. بطور قطع و یقین نمی توان بین این عوامل از نظر میزان تاثیرگذاری آنها در شکل گیری الگوها، ارزش گذاری مشخصی انجام داد. اهمیت و قدرت تاثیرگذاری هریک از این عوامل در تک تک روستاها، بطور مناسب تری قابل اولویت بندی است.

شناسایی و استخراج الگوهای عام شکل گیری بافت های روستایی که حاصل تاثیر گذاری بعضی عوامل یاد شده در بالا هستند، می تواند نقش مهمی در هدایت برنامه ریزان روستایی برای ارائه طرحهای توسعه کالبدی ایفا کند. از آنجا که اکثر برنامه ریزان طرح های توسعه کالبدی (مانند طرح هادی روستا) را برنامه ریزان شهری تشکیل می دهند و با توجه به تفاوت هایی که بین فرآیند توسعه کالبدی در شهرها و روستاها وجود دارد، استخراج الگوهای تجربه شده در ساخت و تکامل بافت کالبدی روستاهای کشور، می تواند زمینه مناسبی برای هماهنگ شدن نوع نگاه و تصور برنامه ریزان با نیازهای ساکنان روستاها و نیز شناخت امکانات و محدودیت های طراحی برنامه ریزی کالبدی در روستاها از طرف این برنامه ریزان فراهم کند.

طرح مطالعاتی "بافت شناسی روستایی کشور (که در این کتاب بر اساس آن تدوین شده است)" از جمله طرح هایی است که با هدف شناسایی الگوهای شکل گیری و تکامل بافت های کالبدی روستایی کشور انجام شده است. این طرح محدوده مطالعاتی خود را به روستاهای دارای طرح هادی محدود نمود. در این محدوده به دلیل تعداد زیاد روستاهای دارای طرح هادی، براساس روش نمونه گیری، ۳۲ روستای نمونه در سراسر کشور انتخاب و بررسی شدند. مبنای انتخاب روستاها، قرارگیری آنها در یکی از گروههای کلی پهنه بندی اقلیمی شامل گرم و خشک، گرم و مرطوب (سواحل جنوب) خزری و کوهستانی است. هدف اولیه از انجام این طرح شناسایی الگوهای عام در شکل گیری و تکامل بافت های روستایی مرتبط با اوضاع و خصیصه های اقلیمی بود. ولی در مراحل بعدی بررسی، الگوهای دیگری شناسایی شدند که ارتباطی با وضعیت اقلیمی روستاها نداشتند و بیشتر از عوامل دیگری نظیر اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نشأت می گرفتند. براین اساس؛ طرح در مسیری جدید به شناسایی کلیه الگوهای متأثر از دخالت عوامل اقلیمی و نیز عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مبادرت ورزید. هدف اخیر زمینه را برای شناسایی و استخراج الگوهای بسیار زیادتری در فرآیند شکل گیری و توسعه بافت های روستایی کشور، فراهم کرد. حاصل این بررسی ها در چهار مجلد گردآوری شد. در جمع بندی این یافته ها نیز الگوهای

شناسایی شده به تفکیک هریک از گروههای کلی عوامل اقلیمی، محیطی، اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی سازماندهی و معرفی شدند.

طرح مطالعاتی "بافت شناسی روستایی کشور" متناسب با ماهیت آن در چارچوب دو روش تحقیق اسنادی و میدانی (پیمایشی) به انجام رسیده است. مطالعات اسنادی طرح به تبعیت از هدف آغازین آن - بررسی رابطه بین شرایط اقلیمی روستاها و وضعیت بافت کالبدی آنها - عمدتاً به شناسایی پهنه بندی های اقلیمی کشور به عنوان مبنای بررسی های میدانی و نیز شناسایی قوانین و معیارهای عام بدست آمده در مطالعات گذشته در دو سطح شهری و روستایی اختصاص یافته است. در مطالعات میدانی که متعاقب مطالعات اسنادی صورت گرفته، تک تک روستاهای نمونه بصورت میدانی بررسی شدند. در این مرحله به دنبال شناسایی و استخراج عوامل موثر دیگری در شکل گیری و وضعیت بافت کالبدی روستاهای نمونه، هدف طرح توسعه یافته و در کنار عوامل آب و هوایی، عوامل دیگری نظیر اقتصادی و اجتماعی نیز مورد توجه قرار گرفتند. همزمان با این تغییر، مطالعات اسنادی نیز برای دربرگرفتن دو حوزه مطالعاتی جدید اقتصادی و اجتماعی، توسعه یافت. در این مرحله از مطالعات اسنادی، علاوه بر شناسایی عوامل آب و هوایی موثر و روابط بین آنها و شکل گیری و توسعه مؤلفه های بافت کالبدی روستاها، عوامل اقتصادی و اجتماعی موثر نیز مورد بررسی قرار گرفتند و یافته های مطالعات گذشته، استخراج و دسته بندی شدند. مطالعات اخیر یکی از زیربناهای پیمایشهای میدانی طرح بوده است.

برای آشنایی بیشتر با طرح "بافت شناسی روستایی کشور" مطالعات و اقدامات انجام شده در این طرح در دو حوزه مطالعات اسنادی و بررسی های میدانی به تفکیک تشریح می شوند.

مطالعات اسنادی : این مطالعات در آغاز طرح عمدتاً به مسایل آب و هوایی محدود شد. این محدودیت از رویکرد نخستین طرح که در پی شناسایی تاثیرات عوامل آب و هوایی بر بافت کالبدی بود، نشأت می گرفت. در آغاز طرح، براساس هدف نخستین آن، آنچه بیشتر ضروری بنظر می رسید، فراهم کردن زمینه ای برای انتخاب روستاهای نمونه بود. به عبارت دیگر پاسخگویی به این پرسش که در انتخاب روستاهای نمونه، چه معیارهایی را باید در نظر گرفت. در اکثر مطالعاتی که برای شناسایی معماری و خصوصیات کالبدی شهرها و روستاها، پیش از این انجام می شد، معیارهای اقلیمی به دلیل تاثیرات قاطعی که در شکل گیری و تکامل طبیعی و بدون برنامه ریزی بافت های کالبدی روستاها دارند، مناسب ترین معیار تشخیص داده شده و مورد استفاده قرار گرفتند. در این طرح نیز با پذیرش این مبنا به پهنه بندی آب و هوایی

مناسب برای انتخاب روستاهای نمونه پرداخته شد. به این منظور تعداد زیادی از الگوهای طبقه بندی اقلیمی و انطباق آنها با یکدیگر و نیز الگوهای پهنه بندی اقلیمی که با وضعیت جغرافیایی کشور انطباق داده شده است. مورد بررسی قرار گرفتند. در کنار بعضی طبقه بندی های شناخته شده اقلیمی که صرفاً به خصوصیات آب و هوایی هر طبقه یا گروه می پردازند، چهار پهنه بندی اقلیمی که بر نقشه جغرافیایی ایران نیز منطبق شده اند، مورد بررسی قرار گرفتند. (پهنه بندیهای اقلیمی ارائه شده از طرف گنجی، غلامی، مجتبی زاده و کسمایی و با اهداف مختلف، زیربنای اصلی این بخش از مطالعات را تشکیل می دهند) با وجود امتیازات هریک از این الگوها آخرین الگو، (روش کسمایی) به دلیل هدف آن که برای مطالعه روابط بین اوضاع آب و هوایی و معماری انجام شده است، به عنوان مناسب ترین مبنای انجام بررسی طرح انتخاب شد. در این الگو، پهنه آب و هوایی کشور به هشت گروه اقلیمی تقسیم می شود. به این ترتیب پهنه بندی زیربنای طرح "بافت شناسی روستایی کشور" براساس پهنه بندی اقلیمی کسمایی و اعمال تغییراتی که در نتیجه روی هم گذاشتن نقشه های هم دما و هم باران بر روی نقشه های پهنه بندی اقلیمی کسمایی بوجود آمد در قالب ۴ پهنه اصلی و ۱۴ پهنه فرعی انتخاب شد^۱.

پس از تعیین زیربنای مطالعات میدانی طرح، روستاهای دارای طرح هادی در پهنه های چهارده گانه مورد نظر، شناسایی و روستاهای نمونه، از بین حدود ۵۰۰ روستای دارای طرح هادی (تهیه شده) در کشور انتخاب می شوند. در این بخش از فرآیند مطالعه اسنادی، پراکندگی این روستاها در پهنه های اقلیمی چهارده گانه مورد بررسی قرار گرفت. براساس این مطالعات، اقلیم کوهستانی ۵۰/۹ درصد، گرم و خشک ۳۸/۳ درصد، خزری ۸/۸ درصد و اقلیم گرم و مرطوب ۲ درصد روستاهای دارای طرح هادی را در بر می گرفتند. در انتخاب روستاهای نمونه از رابطه زیر استفاده شد :

$$n = \frac{B}{\sum B} + \frac{A}{\sum A} = 2$$

A = مساحت هر پهنه اقلیمی

B = تعداد روستاهای هر پهنه اقلیمی

براساس این نمونه گیری، تعداد نمونه های مورد نیاز ۱۶ روستا بدست آمد که برای بالا بودن قابلیت تعمیم پذیری یافته ها، این تعداد به ۳۲ روستا افزایش یافت. تعداد نمونه ها پهنه های اقلیمی یکسان نیست. چرا که رابطه مبنای نمونه گیری براساس دو معیار نسبت مساحت و تعداد روستاهای هر پهنه اقلیمی به کل مساحت کشور (همه پهنه ها) و تعداد روستاهای دارای طرح هادی، وجود چنین تفاوت هایی را اجتناب

ناپذیر می کند. بنابراین در گروه های اقلیمی گرم و خشک ۱۴ روستا، کوهستانی ۱۲ روستا، خزری ۴ روستا و گرم و مرطوب نیز ۲ روستای نمونه انتخاب شد.

انتخاب روستاهای نمونه در پهنه های اقلیمی موردنظر، مرحله بعد مطالعات اسنادی را تشکیل می دهد. در این مرحله که با همکاری بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان های کشور صورت گرفت، برای انتخاب روستاهای مناسب به تعدادی که در مرحله نمونه گیری معین شد، معیارهای خاصی ملاک عمل قرار گرفت که عبارتند از: خصوصیات طبیعی (دشت، ساحل، کوهپایه و کوهستان)، خصوصیات اشتغال و اقتصاد (کشاورزی، صنعت و خدمات)، جمعیت (بالای هزار نفر)، قدمت روستا (حداقل بالای ۵۰ سال) فراهم بودن اطلاعات (داشتن سند مصوب طرح هادی). در نتیجه اقدامات انجام شده براساس این معیارها، ۸۲ روستای اولیه برای مطالعه مناسب تشخیص داده شد که از بین آنها ۳۲ مورد به عنوان روستای نمونه اصلی و بقیه به عنوان روستاهای نمونه جایگزین در نظر گرفته شدند ولی مطالعات میدانی تنها در ۳۲ روستای نمونه اصلی انجام شد.

مطالعات میدانی: در این مرحله از مطالعات طرح، همه روستاهای نمونه انتخاب

شده مورد بررسی میدانی قرار گرفتند. در این مرحله گروه کارشناسی طرح، براساس یافته هایی که در مطالعات اسنادی از طریق بررسی منابع مختلف موجود در این زمینه بدست آورده اند، اوضاع کالبدی روستاهای نمونه و نیز وجود ارتباط معقول و پذیرفتنی بین وضعیت بافت کالبدی روستاها و عوامل طبیعی، اقتصادی و اجتماعی پیش فرض را مورد بررسی و توجه قرار دادند. پس از پایان مطالعات میدانی، برای هر روستای نمونه یک گزارش تک نگاری تنظیم شد که خصوصیات مختلف آب و هوایی، جمعیتی، تاریخی، اقتصادی، کالبدی آن روستاها را بطور مختصر و متناسب با نیاز اطلاعاتی طرح در بر می گرفت.

پس از تنظیم و ارائه گزارشهای تک نگاری روستاها، مهمترین الگوهای عام تجربه شده در روستاهای نمونه به تفکیک چهار محور: شبکه دسترسی، نظام محلات، نظام کاربری زمین و الگوی مسکن، استخراج و دسته بندی شدند. سپس یافته های هر یک از این حوزه های موضوعی در یک مجلد مستقل تنظیم شد. هر مجلد در برگرفته الگوهای تجربی حاصل از تاثیر هر یک از عوامل طبیعی، اقتصادی و اجتماعی در بافت روستاها است. با توجه به اهمیت این یافته ها در جهت گیری طرح هادی روستایی در زمینه برنامه ریزی و طراحی، اغلب قابلیت کاربرد این یافته ها در این طرحها، مورد توجه بوده است.

جدول ۱: روستاهای نمونه مورد مطالعه در طرح بافت شناسی روستایی کشور

ردیف	نام روستا	شهرستان	استان
۱	لرور	ساوجبلاغ	تهران
۲	لافت	قشم	هرمزگان
۳	بیمپور	ایران شهر	سیستان و بلوچستان
۴	شنبه	دشمنی	بوشهر
۵	قنات غستان	کرمان	کرمان
۶	ترک آباد	اردکان	یزد
۷	بانوج	داراب	فارس
۸	سعیدی	شوش	خوزستان
۹	سلطان آباد	رامهرمز	خوزستان
۱۰	سراب تنیز	دوگنبدان	کهکیلویه و بویراحمد
۱۱	قلعه سفید	نجف آباد	اصفهان
۱۲	شهریار	لردگان	چهارمحال و بختیاری
۱۳	قانقرمه	گرگان	گلستان
۱۴	ازدرنپه	گنبد	گلستان
۱۵	زیارت	گرگان	گلستان
۱۶	دنگسری	نکاء	مازندران
۱۷	کردیچال	چالوس	مازندران
۱۸	دستک	آستانه	گیلان
۱۹	درجزین	سمنان	سمنان
۲۰	مرادلو	مشکین شهر	اردبیل
۲۱	ذاکرنندی	هشت رود	آذربایجان شرقی
۲۲	گنگچین	ارومیه	آذربایجان غربی
۲۳	آرتیمان	تویسرکان	همدان
۲۴	ونایی	بروجرد	لرستان
۲۵	ده لر	کنگاور	کرمانشاه
۲۶	خامسان	سنندج	کردستان
۲۷	مایوان	قوچان	خراسان
۲۸	قوژد	گناباد	خراسان
۲۹	گل	بجنورد	خراسان
۳۰	اسفندآباد	ایرکوه	یزد
۳۱	فهرج	یزد	یزد
۳۲	بندرطاهری	کنگان	بوشهر

ماخذ: یافته های تحقیق